

Κοινωνικός διαχωρισμός στην Αθήνα των αρχών του 21^{ου} αιώνα¹

Θωμάς Μαλούτας

Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
maloutas@hua.gr

Περίληψη: Μετά από μια συνοπτική περιγραφή της κοινωνικής γεωγραφίας της Αθήνας στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, σκιαγραφείται η δυναμική του στεγαστικού διαχωρισμού στη δεκαετία του 2000 μέσα από τα αναλυτικά δεδομένα των δύο τελευταίων Απογραφών Πληθυσμού. Παρουσιάζεται ενδεικτικά η χωρική κατανομή δύο βασικών επαγγελματικών κατηγοριών και των ανέργων στην αρχή και το τέλος της δεκαετίας, καθώς και η εξέλιξη των δεικτών διαχωρισμού κατά την ίδια περίοδο. Βασική διαπίστωση αποτελεί ότι, ενώ βρισκόμαστε σε συνθήκες αύξησης των κοινωνικών ανισοτήτων, το επίπεδο του στεγαστικού διαχωρισμού παραμένει σταθερό ή και μειώνεται.

1. Εισαγωγή

Ο στεγαστικός διαχωρισμός αποτελεί έκφραση και δομικό στοιχείο των κοινωνικών ανισοτήτων που επιβαρύνει τη μειονεξία και, αντίθετα, διευρύνει το προνόμιο μέσα από την «επίδραση της γειτονιάς». Ερευνητές όπως οι Friedmann και Wolff (1982), Sassen (2001) και Mollenkopf και Castells (1992) υποστηρίζουν ότι η καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση ενέτεινε τους διαχωρισμούς μέσω της κοινωνικής πόλωσης, ιδιαίτερα στις πόλεις παγκόσμιας εμβέλειας (world ή global cities).

Όμως, η ένταση του στεγαστικού διαχωρισμού δεν αποτελεί αναπόφευκτη συνέπεια της παγκοσμιοποίησης. Οι Hamnett (1996), Musterd και Ostendorf (1998), Murie και Musterd (2004) ανέδειξαν τη σημασία του Ευρωπαϊκού κράτους πρόνοιας ως τροχοπέδη, τόσο για την κοινωνική πόλωση, όσο και τον στεγαστικό διαχωρισμό. Συγκριτικά περιορισμένα επίπεδα ανισότητας και διαχωρισμού παρήγαγε και το αναπτυξιοστραφές (developmental) κράτος σε χώρες της Άπω Ανατολής (Fujita 2003, Hill και Kim 2000), ενώ ανάλογα αποτελέσματα –για διαφορετικούς λόγους– παρουσιάζονται και στη Νότια Ευρώπη του περιορισμένου κράτους πρόνοιας και των οικογενειοκεντρικών πελατειακών συστημάτων (Allen et al. 2004).

1 Το κείμενο αυτό αποτελεί περιληπτική έκδοχή υπό δημοσίευση κεφαλαίου σε συλλογικό τόμο για τον στεγαστικό διαχωρισμό στην Ευρώπη (Maloutas forthcoming).

Οι διαφορές στους πολιτικούς συσχετισμούς, στα προνοιακά συστήματα, στις θεσμικές διευθετήσεις, στους ιδεολογικούς προσανατολισμούς, αλλά και στις μορφές του δομημένου περιβάλλοντος, καθώς και των κοινωνικών σχέσεων που το διέπουν, αποτελούν βασικές παραμέτρους κάθε τοπικού πλαισίου που υποβοηθούν ή εμποδίζουν τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης να εντείνουν την κοινωνική πόλωση και τον διαχωρισμό (Maloutas 2012). Η κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει συμβάλει στη διεύρυνση των ανισοτήτων, αλλά το αποτέλεσμα όσον αφορά τον στεγαστικό διαχωρισμό υπήρξε πιο σύνθετο, όπως δείχνει και η περίπτωση της Αθήνας.

2. Η κοινωνική γεωγραφία της πόλης την περίοδο 1950-2000

Η Αθήνα αναπτύχθηκε με ταχείς ρυθμούς κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, κάτι που ανακόπηκε τη δεκαετία του 1980 ακολουθώντας τη μεγάλη μείωση της εσωτερικής μετανάστευσης και της γεννητικότητας, ενώ από τη δεκαετία του 1990 η αύξηση προέρχεται κυρίως από την εξωτερική μετανάστευση.

Η Αθήνα αποτέλεσε αρχέτυπο της νοτιοευρωπαϊκής αστικοποίησης (Leontidou 1996, Salvati 2014) με την έννοια ότι η αύξηση του πληθυσμού της ήταν αναντίστοιχη με την αναιμική βιομηχανική ανάπτυξή της (Maloutas et al. 2012), κάτι που επηρέασε σημαντικά τους τρόπους κοινωνικής και χωρικής ένταξης των εσωτερικών μεταναστών της περιόδου 1950-80 (Allen et al. 2004).

Η δομή των επαγγελματικών κατηγοριών στην Αθήνα αντανακλά την ασθενή διεθνή/περιφερειακή της επιρροή, αλλά και τη δεσπόζουσα θέση της στον ελλαδικό χώρο (Οικονόμου κ.ά. 2001). Διάφοροι παράγοντες διαμόρφωσαν μία δομή με τρία βασικά χαρακτηριστικά: υψηλό ποσοστό αυτοαπασχόλησης, μικρό συγκριτικά μέγεθος και ρευστός χαρακτήρας της εργατικής τάξης, καθώς και αυξημένη κοινωνική κινητικότητα. Η τελευταία οδήγησε σε διόγκωση του ποσοστού των υψηλών και μεσαίων επαγγελματικών κατηγοριών, ενώ η εξωτερική μετανάστευση διεύρυνε σημαντικά τον χαμηλότερο επαγγελματικό πόλο. Η κοινωνική πόλωση που αναπτύχθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 δεν οδήγησε, ωστόσο, σε αύξηση του στεγαστικού διαχωρισμού λόγω των χαρακτηριστικών της αγοράς κατοικίας και του στεγαστικού αποθέματος που ευνόησαν, αντίθετα, την κοινωνική ανάμιξη, ιδιαίτερα στις κεντρικές περιοχές (Maloutas 2007).

Η περιορισμένη βιομηχανική ανάπτυξη στις χώρες της Νότιας Ευρώπης και η πληθώρα εργατικής δύναμης ώθησαν μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα προς τη Δυτική Ευρώπη και συνέβαλαν στη συγκρότηση ασθενών κρατών πρόνοιας (Ferrera 1996, Mingione 1995). Η διαμόρφωση του τομέα της στέγασης επηρεάστηκε ιδιαίτερα και προσέδωσε στην κατοικία κεντρικό ρόλο όσον αφορά την ένταξη στην κοινωνία της πόλης (Allen et al. 2004). Στην Ελλάδα, ειδικότερα, οι πολιτικές για προσιτή στέγαση προσανατολίστηκαν σχεδόν αποκλειστικά στην ιδιοκατοίκηση και την πρωτοβουλία των ίδιων των οικιστών (Οικονόμου 1988) κάτι που συνδυάστηκε

και με την προσπάθεια πολιτικού προσεταιρισμού ευρέων τμημάτων του πληθυσμού σε συντηρητικό προσανατολισμό μετά στο μετεμφυλιακό κλίμα της εποχής.

Ο στεγαστικός διαχωρισμός διαμορφώθηκε κυρίως στη βάση δύο στεγαστικών συστημάτων –της λαϊκής περιφερειακής αυτοστέγασης και της αντιπαροχής (Leontíδου 1990, Μαλούτας 1990, Αντωνοπούλου 1991). Η πρώτη εξυπηρέτησε μερικές εκατοντάδες χιλιάδες εσωτερικών μεταναστών που εγκαταστάθηκαν στη δυτική, κυρίως, περιφέρεια της πόλης, όπου ήταν χωροθετημένο το μεγαλύτερο τμήμα των μεταποιητικών δραστηριοτήτων. Έτσι, ενδυνάμωσε τον κοινωνικό διαχωρισμό τόσο μεταξύ Ανατολής / Δύσης, όσο και μεταξύ Κέντρου / Περιφέρειας. Η αντιπαροχή προσέφερε μαζικά φθηνά διαμερίσματα στις 35.000 περίπου πολυκατοικίες που κατασκευάστηκαν την περίοδο 1950-80 στην ευρύτερη περιοχή του κέντρου μιας πόλης που μέχρι τότε διέθετε μόνο χίλιες (Maloutas και Karadimitriou 2001). Με την πυκνοδόμηση των κεντρικών περιοχών ξεκίνησε και η υποβάθμισή τους, η οποία ενισχύθηκε από την ατμοσφαιρική ρύπανση και τα κυκλοφοριακά προβλήματα που εμφανίστηκαν τη δεκαετία του 1970 με την εξάπλωση της χρήσης του ιδιωτικού αυτοκινήτου. Ακολούθησε η σταδιακή μετατόπιση των υψηλών και μεσαίων στρωμάτων προς τα βορειοανατολικά και νότια προάστια, κάτι που εξακολουθεί και σήμερα.

Κατά τη δεκαετία του 1990, ο στεγαστικός διαχωρισμός στην Αθήνα παρέμεινε σταθερός σε χαμηλά επίπεδα ή ακόμη και υποχώρησε για πολλές κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες. Οι υψηλότερες κατηγορίες εμφάνιζαν τους υψηλότερους δείκτες διαχωρισμού (δείκτης ανομοιότητας .35) ακολουθούμενες από τις χαμηλότερες (.25) ενώ οι μεσαίες ήταν οι λιγότερο διαχωρισμένες. Οι άνεργοι εμφάνιζαν σημαντική χωρική διασπορά (Maloutas et al. 2012).

Η γενική αυτή εικόνα κρύβει κάποιες επιμέρους τάσεις. Οι υψηλές και μεσαίες επαγγελματικές κατηγορίες αύξησαν τις μεταξύ τους αποστάσεις καθώς και με τις υπόλοιπες κατηγορίες, εκτός από τους τεχνίτες στις κατασκευές και τους ανειδίκευτους εργάτες, που μοιάζει να διαχύθηκαν μαζικά σε περιοχές εκτός των «δικών» τους. Η συνύπαρξη αυτή της αύξησης του διαχωρισμού για τις υψηλές κατηγορίες και της μείωσης για ορισμένες χαμηλές, ερμηνεύεται από το σημαντικό ποσοστό μεταναστών που περιέχουν οι τελευταίες. Οι μετανάστες αυτοί δεν στεγάστηκαν στις παραδοσιακές εργατικές περιοχές της Αθήνας, καθώς εκεί δεν υπήρχε προσφορά κατοικίας που να ανταποκρίνεται στις δυνατότητές τους. Αντίθετα κατευθύνθηκαν σε μεσοαστικές περιοχές του κέντρου, όπου η αντιπαροχή είχε δημιουργήσει πλεονασματική προσφορά, ιδιαίτερα με τη μορφή μικρών και χαμηλής ποιότητας διαμερισμάτων στους χαμηλότερους ορόφους, τα ημιυπόγεια και υπόγεια των πολυκατοικιών, πολλά από τα οποία παρέμεναν κενά. Η διάχυση αυτή των μεταναστών στις μεσοαστικές περιοχές του ευρύτερου κέντρου επέφερε τη μείωση των δεικτών διαχωρισμού για τις εργατικές επαγγελματικές κατηγορίες στις οποίες εντάχθηκαν. Παράλληλα, η κοινωνική και εθνοτική ανάμιξη στις πολυκατοικίες της αντιπαροχής δημιούργησε έναν κάθετο διαχωρισμό μεταξύ μεσο-

αστών γηγενών Ελλήνων στα μεγάλα διαμερίσματα των επάνω ορόφων και χαμηλότερων επαγγελματικών κατηγοριών και μεταναστών στα μικρά διαμερίσματα των κάτω ορόφων (Maloutas και Karadimitriou 2001). Το συγκριτικά χαμηλό επίπεδο ταξικού και εθνοτικού διαχωρισμού χαρακτηρίζει τις περισσότερες μητροπόλεις της Νότιας Ευρώπης. Δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι η χωρική αυτή ανάμιξη συνεπάγεται και μικρότερο βαθμό αποστέρησης για τις ευάλωτες ομάδες (Arbaci 2008, Arbaci και Malheiros 2010).

3. Ο στεγαστικός διαχωρισμός τη δεκαετία του 2000

Τα αναλυτικά δεδομένα των Απογραφών Πληθυσμού επιτρέπουν τον εντοπισμό των σχημάτων του στεγαστικού διαχωρισμού και την εκτίμηση της εξέλιξής του την περίοδο 2001-11. Οι δείκτες και τα σχήματα διαχωρισμού υπολογίστηκαν και αποτυπώθηκαν χαρτογραφικά στη βάση 2.835 Μονάδων Χωρικής Ανάλυσης Πόλεων (ΜΟΧΑΠ). Οι ΜΟΧΑΠ έχουν μέσο πληθυσμό 1.200 ατόμων και συγκροτήθηκαν στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος του ΕΚΚΕ *Δυναμική διαχείριση και χαρτογράφηση κοινωνικών δεδομένων* κατά την προετοιμασία της διαδικτυακής εφαρμογής *Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων 1991-2011* (ΕΚΚΕ-ΕΛΣΤΑΤ 2014).

Δυσκολίες στη σύγκριση των δεδομένων των δύο Απογραφών θέτει η αλλαγή του συστήματος διεθνούς ταξινόμησης των επαγγέλματων από το πρότυπο ISCO88 στο ISCO08, καθώς και οι μετατροπές που είχε επιφέρει η ΕΛΣΤΑΤ στο πρώτο (ΕΣΥΕ, 1995). Η σημαντικότερη αλλαγή ήταν η μετατόπιση των μικροεπιχειρηματιών που διευθύνουν την επιχείρησή τους από τα διευθυντικά στελέχη στους απασχολούμενους στις πωλήσεις και την παροχή υπηρεσιών. Επίσης, μια σειρά κατηγοριών που σχετίζονται με την πληροφορική μετατοπίστηκαν στους επαγγελματίες από τους τεχνολόγους ή εμφανίστηκαν για πρώτη φορά, ενώ και σειρά κατηγοριών ανειδίκευτης εργασίας (όπως οι πωλητές πόρτα-πόρτα και οι απασχολούμενοι σε τηλεφωνικά κέντρα) μετατοπίστηκαν στους απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών και τις πωλήσεις. Οι αλλαγές αυτές ευθύνονται, σε σημαντικό βαθμό, για τις διαφορές που εμφανίζουν τα ποσοστά των δύο πρώτων και της τελευταίας κατηγορίας του πίνακα 1.

3.1 Δείκτες διαχωρισμού

Οι δείκτες διαχωρισμού –μετρούν τη διαφορά της χωρικής κατανομής των επιμέρους επαγγελματικών κατηγοριών με εκείνη του συνολικού ενεργού πληθυσμού– είναι χαμηλοί, με τις ακραίες κατηγορίες να κυμαίνονται στο 0.2 και τις μεσαίες στο 0.1 (πίνακας 1). Τα διευθυντικά στελέχη και οι ανειδίκευτοι εργάτες είναι οι μόνες κατηγορίες για τις οποίες ο διαχωρισμός αυξάνει, κάτι που οφείλεται όμως σε μεγάλο βαθμό στην αλλαγή του περιεχομένου τους μεταξύ των δύο Απογραφών, η οποία τις κατέστησε κοινωνικά πιο ομοιογενείς.

Πίνακας 1 Ποσοστά και δείκτες διαχωρισμού των επαγγελματικών κατηγοριών στην Αττική (πλην νήσων)

	ποσοστό		δείκτης διαχωρισμού	
	2001	2011	2001	2011
Διευθυντικά στελέχη	9.21	5.80	16.50	18.63
Επαγγελματίες	14.18	20.14	22.48	19.25
Τεχνολόγοι & ασκούντες συναφή επαγγέλματα	9.91	11.06	12.74	9.90
Υπάλληλοι γραφείου	13.03	10.59	9.65	8.38
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών & πωλήσεις	14.04	21.59	9.48	8.64
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι...	1.07	1.13	15.39	15.71
Τεχνίτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	14.80	12.77	20.51	20.12
Χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων, ...	6.75	6.25	19.98	20.98
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και ...	12.71	9.33	16.50	18.63

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφικά δεδομένα σε επίπεδο απογραφικού τομέα 2001 και 2011

Η ανομοιότητα στη χωρική κατανομή (πίνακας 2) είναι μεγαλύτερη μεταξύ κατηγοριών που βρίσκονται στα άκρα της επαγγελματικής κλίμακας. Οι κατηγορίες 1 ως 4 παρουσιάζουν περιορισμένη ανομοιότητα μεταξύ τους, κάτι που συμβαίνει και για τις κατηγορίες 5 ως 9, ενώ οι μεσαίες (3 ως 5) παρουσιάζουν χαμηλή ανομοιότητα με όλες τις υπόλοιπες. Η γενική τάση δείχνει μείωση της ανομοιότητας μεταξύ 2001 και 2011 με λίγες εξαιρέσεις (με πλάγια στον πίνακα 2).

Πίνακας 2 Δείκτες ανομοιότητας ανά ζεύγος επαγγελματικών κατηγοριών στην Αττική (πλην νήσων)

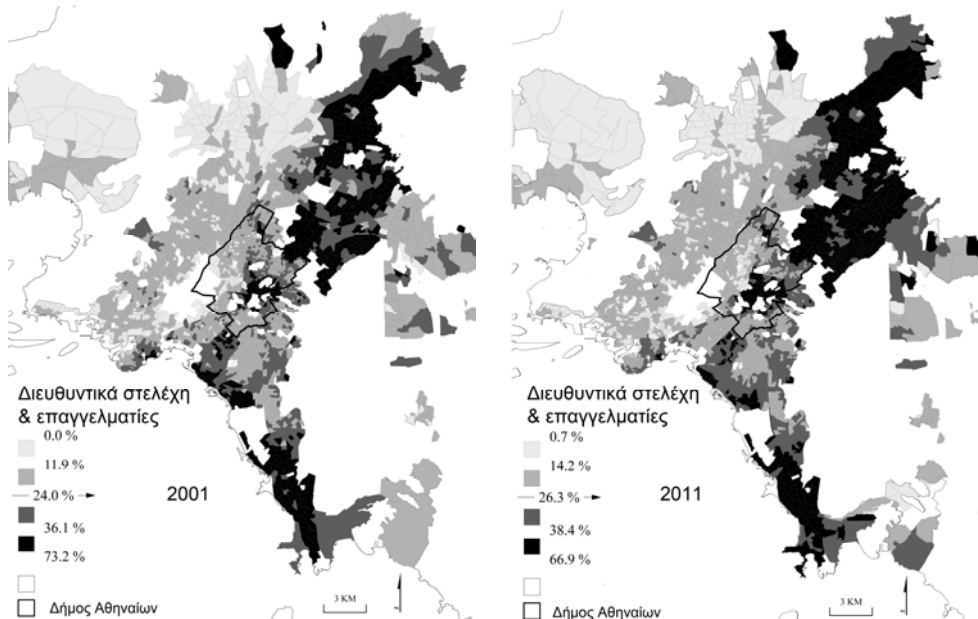
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(7)	(8)	(9)	
(1) Διευθυντικά στελέχη		18.0	16.9	18.1	23.3	30.2	32.8	33.0	2001
(2) Επαγγελματίες	15.2		18.8	23.0	28.7	36.9	41.3	36.4	
(3) Τεχνολόγοι ...	16.1	15.1		14.4	17.6	25.6	29.7	28.2	
(4) Υπάλληλοι γραφείου	19.6	19.9	10.2		12.3	20.4	24.2	26.9	
(5) Απασχολούμενοι ...	25.1	26.6	15.8	11.8		14.3	19.0	22.6	
(7) Τεχνίτες και ...	31.4	34.1	23.7	19.2	12.3		14.1	21.1	
(8) Χειριστές ...	33.6	37.2	26.3	21.8	15.9	13.9		26.3	
(9) Ανειδίκευτοι ...	35.1	35.3	28.9	25.7	20.1	17.1	23.0		
	2011								

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφικά δεδομένα σε επίπεδο απογραφικού τομέα 2001 και 2011

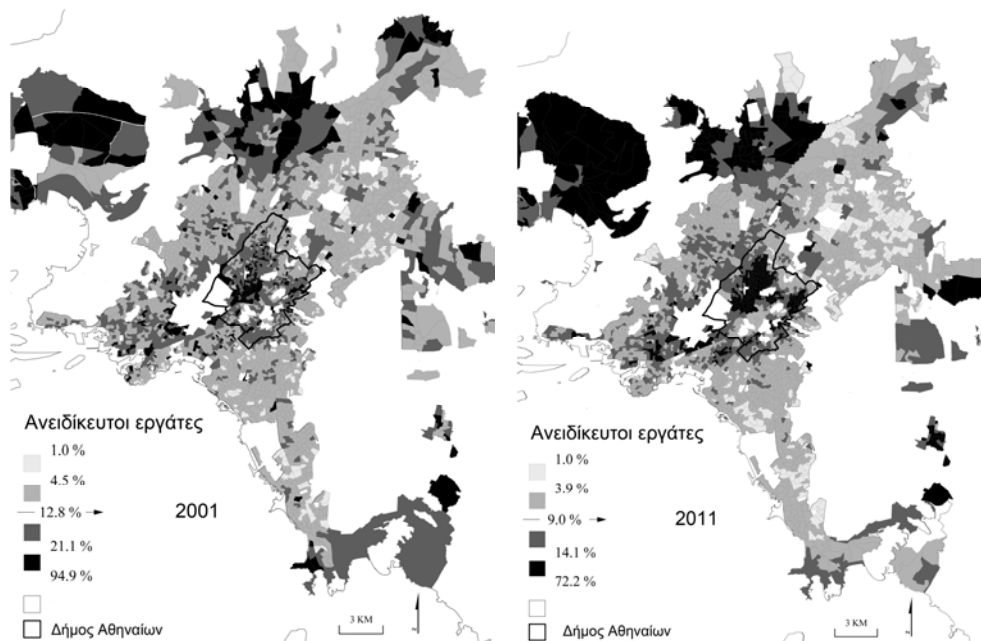
3.2 Σχήματα διαχωρισμού

Ο διαχωρισμός μεταξύ ανατολικής και δυτικής πλευράς διαμορφώθηκε νωρίς ως αποτέλεσμα του αρχικού σχεδιασμού της πόλης και της χωροθέτησης των ανακτόρων στη δεκαετία του 1830 (Καλλιβρετάκης 2009) καθώς και της βιομηχανικής δραστηριότητας. Ο διαχωρισμός μεταξύ πλούσιου κέντρου και πτωχής περιφέρειας ακολούθησε τα πρότυπα των πόλεων της ηπειρωτικής Ευρώπης και εντάθηκε μετά την εγκατάσταση των 250.000 περίπου προσφύγων από τη Μικρά Ασία σε συνοικίες περιμετρικά του τότε αστικού ιστού (βλέπε χάρτη στο Φιλιππίδης 2005).

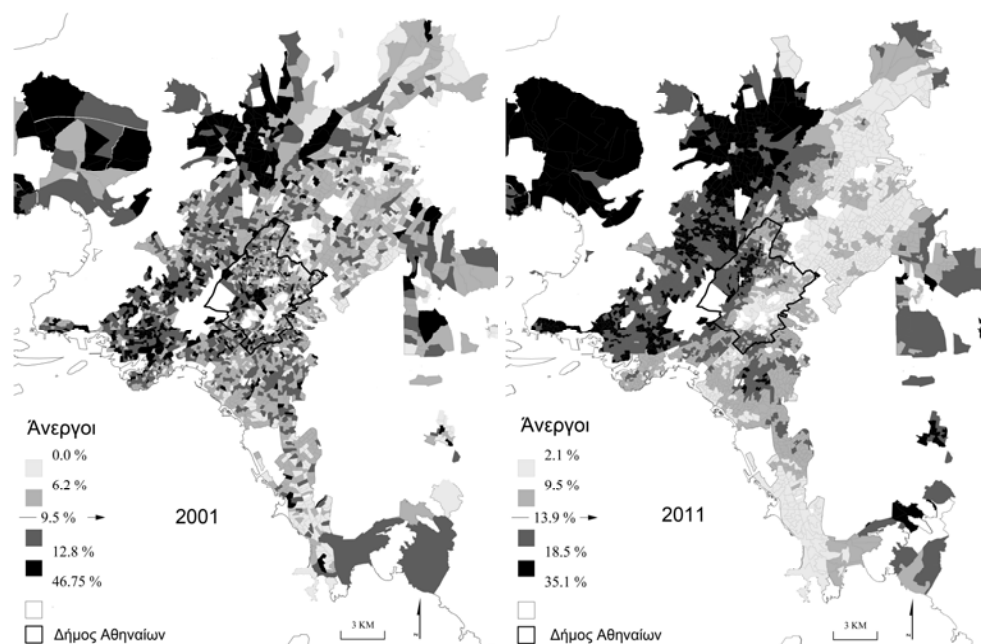
Από τη δεκαετία του 1970 η κοινωνική γεωγραφία της πόλης άρχισε να αλλάζει, τουλάχιστον ως προς το διαχωρισμό κέντρου / περιφέρειας. Η σταδιακή μετακίνηση στα προάστια των υψηλών και μεσαίων στρωμάτων δημιούργησε στην ανατολική περιφέρεια της πόλης τις κοινωνικά πιο ομοιογενείς περιοχές κατοικίας (βλέπε σχετικούς χάρτες στα Μαλούτας (2000) και Spyrellis (2013)). Στη δυτική πλευρά, οι πληθυσμιακές μεταβολές ήταν περιορισμένες, κάτι που περιόρισε και τις αλλαγές της κοινωνικής φυσιογνωμίας. Χαρακτηριστικό των πιο πρόσφατων δεκαετιών είναι η εμφάνιση εσωτερικών διαφοροποιήσεων στους ευρείς διαχωρισμούς κέντρο / περιφέρεια και ανατολή / δύση, με την εμφάνιση, για παράδειγμα, σημαντικών διαφορών μεταξύ περιοχών αναβάθμισης στα παραδοσιακά εργατικά προάστια και περιοχών πολλαπλής αποστέρησης στα νέα εργατικά προάστια της δυτικής περιφέρειας.

Χάρτης 1 Χωρική κατανομή του ποσοστού των Διευθυντικών στελεχών και επαγγελματιών ανά ΜΟΧΑΠ στην Αττική (πλην νήσων)

Χάρτης 2 Χωρική κατανομή του ποσοστού των Ανειδίκευτων εργατών ανά ΜΟΧΑΠ στην Αττική (πλην νήσων)

Χάρτης 3 Χωρική κατανομή του ποσοστού των Αέργων ανά ΜΟΧΑΠ στην Αττική (πλην νήσων)

Στους χάρτες 1 ως 3 παρουσιάζονται ενδεικτικά τα σχήματα χωρικής κατανομής δύο βασικών επαγγελματικών κατηγοριών (διευθυντικά στελέχη και επαγγελματίες, ανειδίκευτοι εργάτες) καθώς και των ανέργων, το 2001 και 2011. Ο μέσος όρος και η προσθήκη και αφαίρεση από αυτόν μίας τυπικής απόκλισης όρισαν τα σημεία διαχωρισμού των τεσσάρων χαρτογραφικών κλάσεων για κάθε μεταβλητή.

3.2.1 Διευθυντικά στελέχη και επαγγελματίες

Η χωρική κατανομή αυτής της κατηγορίας δείχνει καθαρά το αποτέλεσμα της σταδιακής απομάκρυνσης των εύπορων στρωμάτων από το κέντρο με κατεύθυνση τα βορειοανατολικά και τα νότια προάστια (χάρτης 1). Μέσα στη δεκαετία του 2000 η κατανομή της ενισχύθηκε στις περιοχές όπου ήδη είχε αυξημένη παρουσία και επεκτάθηκε «κυριεύοντας» ενδιάμεσες και γειτονικές περιοχές σε αυτές όπου ήδη κυριαρχούσαν στα βορειοανατολικά και το κέντρο, ενώ στο νότο το σχήμα της μένει σταθερό.

3.2.2 Ανειδίκευτοι εργάτες

Η κατηγορία των ανειδίκευτων χειρωνακτών παρουσίασε, μεταξύ 2001 και 2011, σημαντική συγκέντρωση στις περιοχές όπου και προηγουμένως είχε σημαντική παρουσία (χάρτες 2). Έτσι, η απώτερη δυτική περιφέρεια απέκτησε ακόμη μεγαλύτερη και χωρικά πιο συνεκτική εκπροσώπηση της κατηγορίας αυτής, ενώ χώρος σημαντικής συγκέντρωσής της εμφανίζεται και στο εσωτερικό του κεντρικού δήμου της πόλης. Ταυτόχρονα, η παρουσία της μοιάζει να μειώνεται εκεί όπου δεν ήταν σημαντική και προηγουμένως.

3.2.3 Άνεργοι

Η ανεργία στην Ελλάδα αυξήθηκε εντυπωσιακά, λόγω της κρίσης, φθάνοντας το 27% το 2013. Στην τελευταία Απογραφή (Μάιος 2011) μετρήθηκε στο 14% περίπου για την Αττική. Η χωρική κατανομή της ανεργίας άλλαξε σημαντικά παράλληλα με την αύξησή της. Η νέα κατανομή είναι περισσότερο κοινωνικοχωρικά ιεραρχημένη (χάρτης 3). Αυτή την μεταβολή επιβεβαιώνει και η σημαντική αύξηση των δεικτών συσχέτισης της χωρικής κατανομής της ανεργίας με εκείνη των Διευθυντικών στελεχών και επαγγελματιών, από τη μία, και των Ανειδίκευτων εργατών από την άλλη. Οι δείκτες συσχέτισης αυξήθηκαν αντίστοιχα από -0.46 και 0.23 το 2001 σε -0.75 και 0.59 το 2011.

Η χωρική συγκέντρωση των περιοχών όπου υπερεκπροσωπούνται οι ακραίες επαγγελματικές κατηγορίες και οι άνεργοι, την οποία παρατηρούμε στους προηγούμενους χάρτες, επιβεβαιώνεται από τη σημαντική αύξηση των συντελεστών αυτοσυσχέτισης (πίνακας 3). Η συνύπαρξη της χωρικής συγκέντρωσης κοινωνικά ομοιογενών περιοχών με τη μείωση του στεγαστικού διαχωρισμού είναι κάτι που χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση.

Πίνακας 3 Δείκτης Moran's I για τη χωρική κατανομή ορισμένων βασικών επαγγελματικών κατηγοριών στην Αττική (πλην νήσων)

	2001	2011
Διευθυντικά στελέχη	.247	.293
Επαγγελματίες	.371	.451
Διευθυντικά στελέχη & Επαγγελματίες	.299	.429
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές	.167	.327
Τεχνίτες & ασκούντες συναφή επαγγ., Χειριστές βιομηχανικών348	.450
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και137	.500

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφικά δεδομένα σε επίπεδο απογραφικού τομέα 2001 και 2011

4. Ιδιότυπες μορφές στεγαστικού διαχωρισμού στην Αθήνα

Η Αθήνα παρουσιάζει δύο ιδιότυπες μορφές στεγαστικού διαχωρισμού που συντείνουν στον περιορισμό του διαχωρισμού σε επίπεδο γειτονιάς. Η πρώτη αφορά τον κάθετο διαχωρισμό που δημιουργείται από την ιεραρχημένη –κατά όροφο– διαταξική συγκατοίκηση μέσα στην ίδια γειτονιά, ακόμη και το ίδιο κτήριο.

Πρόσφατα, υπήρξε αμφιβήτηση για το κατά πόσον υφίσταται πλέον αυτή η μορφή διαχωρισμού ή τουλάχιστον για τη σημασία της σε ένα περιβάλλον συνολικής υποβάθμισης των περιοχών του κέντρου (Περιφέρεια Αττικής 2012: 81). Ωστόσο, τα νέα δεδομένα που προέκυψαν από πρόσφατη (2013) έρευνα του ΕΚΚΕ (*Κοινωνικοοικονομική τάξη, κοινωνική θέση και αστική κατανάλωση: Στρωματοποίηση, κινητικότητα και κατανάλωση στην Αθήνα*) επιβεβαιώνουν την παρουσία του κάθετου κοινωνικού διαχωρισμού στις κεντρικές περιοχές της πόλης (Maloutas forthcoming), όπως είχε γίνει και με παλαιότερη έρευνα του 1998 (Maloutas and Karadimitriou 2001).

Η δεύτερη ιδιότυπη μορφή διαχωρισμού αφορά τη χωρική ‘παγίδευση’ της κοινωνικής κινητικότητας σε παραδοσιακές εργατικές περιοχές της πόλης. Έχοντας παρατηρήσει ότι το ποσοστό των υψηλών επαγγελματικών κατηγοριών αυξήθηκε σημαντικά και στις περιοχές αυτές, η διερεύνηση των αιτίων έδειξε ότι ήταν αποτέλεσμα ενδογενούς κοινωνικής κινητικότητας και όχι εξωγενών διαδικασιών, όπως “εξευγενισμός” (gentrification) ή κάτι ανάλογο. Αυτό σημαίνει ότι στις περιοχές αυτές οι νέοι και νέες που έχουν κοινωνικά ανοδική πορεία παραμένουν, αντίθετα στη λογική που θέλει η κοινωνική κινητικότητα να συνεπάγεται και χωρική μετακίνηση σε άλλη περιοχή που να ταιριάζει στο αναβαθμισμένο κοινωνικό στάτους. Η παραμονή οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στα οικογενειακά δίκτυα αλληλοβοήθειας και τη σημασία τους σε ένα περιβάλλον περιορισμένης ανάπτυξης των προνοιακών παροχών, στο υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης καθώς και στη δομή της αγοράς

κατοικίας που δεν διευκολύνει τις μετακινήσεις (Maloutas 2004, Maloutas forthcoming) και έχει παρατηρηθεί και σε άλλες πόλεις της Νότιας Ευρώπης, όπως η Μαδρίτη (Leal 2004).

Οι ιδιότυπες αυτές μορφές στεγαστικού διαχωρισμού μειώνουν τη συνολική του ένταση και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ώστε η μελέτη και η αντιμετώπισή του να είναι αποτελεσματική στο περιβάλλον της συγκεκριμένης πόλης.

5. Συμπεράσματα

Η ανάλυση των απογραφικών δεδομένων του 2001 και 2011 ανέδειξε τη σταθερότητα των δεικτών στεγαστικού διαχωρισμού και κάποιες αμφίσημες τάσεις, με κυρίαρχη την τάση μείωσής τους. Μειώθηκε, κυρίως, ο διαχωρισμός των υψηλών και μεσαίων κατηγοριών, οι οποίες αύξησαν το δυναμικό τους μέσα σε αυτή τη δεκαετία, ενώ έμειναν σταθεροί για τις χαμηλότερες κατηγορίες των οποίων το μέγεθος μειώθηκε ή έμεινε στάσιμο.

Η Αθήνα είναι μία περιφερειακή μητρόπολη σχετικώς χαμηλού επιπέδου στο διεθνές δίκτυο πόλεων, η κοινωνική δομή της οποίας δεν υπέστη πολύ μεγάλες πιέσεις από την καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση για μεγάλο διάστημα, κάτι που έληξε απότομα και δραματικά με την κρίση του 2009. Το χαμηλό επίπεδο διαχωρισμού μπορεί να συνδεθεί με τη συγκριτική απουσία τέτοιας πίεσης, με την έννοια ότι διαδικασίες που συνδέονται με την καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση δεν κινητοποίησαν μαζικά τους εγχώριους διαχωριστικούς μηχανισμούς ή απορροφήθηκαν από τοπικές παραμέτρους που λειτούργησαν ως ανάχωμα. Μεγαλύτερη πίεση δέχθηκαν μητροπόλεις υψηλότερου επιπέδου στην ευρύτερη περιοχή, όπως η Μαδρίτη ή το Μιλάνο. Ωστόσο, το γεγονός ότι ο στεγαστικός διαχωρισμός και σε αυτές κυμαίνεται σε σχετικώς χαμηλό επίπεδο (Arbaci 2008, Arbaci and Malheiros 2010) δείχνει ότι η αύξηση της ανισότητας δεν μεταφράζεται με αυτόματο τρόπο και σε αύξηση του διαχωρισμού. Οι πόλεις του Ευρωπαϊκού Νότου έχουν συγκροτηθεί κοινωνικά και χωρικά σε συνάρτηση με ελλειμματικά κράτη πρόνοιας και οικογενειοκεντρικές διαδικασίες κοινωνικής αναπαραγωγής που βασίζονται στη χωρική εγγύτητα, καθώς και με την κοινωνική διάχυση της πρόσβασης στην ιδιοκατοίκηση και με την περιορισμένη στεγαστική κινητικότητα. Αυτά τα χαρακτηριστικά, ανεξάρτητα από τις σημαντικές διαφορές μεταξύ των πόλεων της Νότιας Ευρώπης, δημιουργούν σημαντικά εμπόδια στη μετατροπή της ανισότητας σε στεγαστικό διαχωρισμό.

Βιβλιογραφία

Allen, J., Barlow, J., Leal, J., Maloutas, T., & Padovani, L., 2004. *Housing and welfare in Southern Europe*. Blackwell Science, Oxford.

- Αντωνοπούλου, Σ., 1991. *Ο μεταπολεμικός μετασχηματισμός της ελληνικής οικονομίας και το οικιστικό φαινόμενο, 1950-1980*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Arbaci, S., 2008. *(Re)viewing ethnic residential segregation in southern european cities: Housing and urban regimes as mechanisms of marginalisation*. *Housing Studies* 23(4): 589–613.
- Arbaci, S. and Malheiros, J., 2010. *De-segregation, peripheralisation and the social exclusion of immigrants: southern european cities in the 1990s*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(2): 227–55.
- ΕΚΚΕ–ΕΛΣΤΑΤ, 2014. *Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων 1991-2011. Διαδικτυακή εφαρμογή για την πρόσβαση και χαρτογράφηση κοινωνικών δεδομένων* (πρόσβαση: www.statistics.gr).
- ΕΣΥΕ, 1995. Στατιστική ταξινόμηση των επαγγελματιών ΣΤΕΠ-92 (πρόσβαση: http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/showdetails?p_id=10101117&p_derive=book).
- Ferrera, M., 1996. *The “Southern Model” of Welfare in Social Europe*. *Journal of European Social Policy*, 6(1): 17–37.
- Friedmann, J., & Wolff, G., 1982. *World city formation: an agenda for research and action*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 6(3): 309–344.
- Fuzita, K., 2003. *Neo-industrial tokyo: Urban development and globalization in japan’s state- 7 centered developmental capitalism*. *Urban Studies* 40(2): 249–81.
- Hamnett, C., 1996. *Social polarisation, economic restructuring and welfare state regimes*. *Urban Studies*. 33(8): 1407–30.
- Hill, R.C. and Kim, J.W., 2000. *Global cities and developmental states*. *Urban Studies* 37(12): 25 2167–98.
- Καλλιβρετάκης, Λ., 2009. Η Αθήνα τον 19ο αιώνα: Από επαρχιακή πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πρωτεύουσα του Ελληνικού Βασιλείου, *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*, Ηλεκτρονική έκδοση ΕΙΕ, Αθήνα (πρόσβαση: <http://www.eie.gr/archaeologia/Gr/chapters.aspx>)
- Leal, J., 2004. *Segregation and social change in Madrid metropolitan region*. *The Greek Review of Social Research*, 113(A): 81-104.
- Leontidou, L., 1990. *The Mediterranean city in transition: social change and urban development*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Leontidou, L., 1996. *Alternatives to modernism in (Southern) urban theory: Exploring in-between spaces*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 20: 178–195.
- Μαλούτας, Θ., 1990. *Αθήνα-κατοικία-οικογένεια*. Εξάντας, Αθήνα.
- Μαλούτας, Θ. (Επιμ.) 2000. *Κοινωνικός και οικονομικός Άτλας της Ελλάδας. Οι πόλεις*. ΕΚΚΕ-Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Maloutas, T., 2004. *Segregation and residential mobility: Spatially entrapped social mobility and its impact on segregation in Athens*. *European Urban and Regional Studies*, 11(3): 195-211.
- Maloutas, T., 2007. *Segregation, social polarization and immigration in Athens during the 1990s: theoretical expectations and contextual difference*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(4): 733-758.

- Maloutas, T., 2012. *Introduction: Residential segregation in context*. In T. Maloutas & K. Fujita (eds) *Residential Segregation in Comparative Perspective*. Ashgate, Farnham, pp. 1–36.
- Maloutas, T., forthcoming. *Socioeconomic segregation in Athens at the beginning of the 21st century*. In T. Tammaru, S. Marcińczak, M. van Ham & S. Musterd (Eds.) *East Meets West: New Perspectives on Socio-economic Segregation in European Capital Cities*. Routledge, London.
- Maloutas, T., Arapoglou, V.P., Kandyliis, G. & Sayas J., 2012. *Social polarization and de-segregation in Athens*. In T. Maloutas & K. Fujita (Eds) *Residential Segregation in Comparative Perspective*. Ashgate, Farnham, pp. 257–283.
- Maloutas, T. & Karadimitriou, N. 2001. *Vertical social differentiation in Athens: Alternative or complement to community segregation?* *International Journal of Urban and Regional Research*, 25(4): 699–716.
- Mingione, E., 1995. *Labour Market Segmentation and Informal Work in Southern Europe*. *European Urban and Regional Studies*, 2(2): 121–143.
- Mollenkopf, J. H. & Castells, M., 1992. *Dual City: Restructuring New York*. The Russell-Sage Foundation, New York.
- Murie, A., & Musterd, S., 2004. *Social exclusion and opportunity structures in European cities and neighbourhoods*. *Urban Studies*, 41(8): 1441–1459.
- Musterd, S., & Ostendorf, W., 1998. *Urban segregation and the welfare state: Inequality and exclusion in western cities*. Routledge.
- Οικονόμου, Δ., 1988. *Σύστημα γης και κατοικίας στη μεταπολεμική Ελλάδα: Λειτουργικά ισοδύναμα του κεϋνσιανού κράτους πρόνοιας*. Στο Θ. Μαλούτας, Δ. Οικονόμου (Επιμ.) *Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα. Τομεακές και χωρικές προσεγγίσεις*. Εξάντας, Αθήνα, σσ. 57-113.
- Οικονόμου, Δ., Γετίμης, Π., Δεμαθάς, Ζ., Πετράκος, Γ. & Πυργιώτης, Γ., 2001. *Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος.
- Περιφέρεια Αττικής, 2012. Στρατηγικές θέσεις και προτεραιότητες της Περιφέρειας Αττικής για την προγραμματική περίοδο 2014-2020: “Αττική 2020+”. Αρχικό κείμενο (πρόσβαση: http://www.pεpattikis.gr/home/wpcontent/uploads/2013/02/strathgikes_proteraiothtes_20142020.pdf).
- Salvati, L., 2014. *Neither ordinary nor global: a reflection on the ‘extra-ordinary’ expansion of Athens*, *Urban, Planning and Transport Research: An Open Access Journal*, DOI: 10.1080/21650020.2014.898571
- Sassen, S., 2001. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Spyrellis, S.N., 2013. *Division sociale de l’espace métropolitain d’Athènes. Facteur économiques et enjeux scolaires*. Ph.D Thesis. University Paris-7 Denis Diderot.
- Φιλίππιδης, Δ., 2005. *Η πολεοδομία στην Ελλάδα* (πρόσβαση: <http://www.greekarchi-tects.gr/gr/αρχιτεκτονικες-ματιες/η-πολεοδομία-στην-ελλάδα-id65>).

Ευχαριστίες στον Σταύρο Σπυρέλλη για την κατασκευή των χαρτών.